

קידוש ביום השבת

יובל ברלין

ראשי פרקים

- א. פתיחה
- ב. סוגיית הגמרא
- ג. מדוע בקידוש היום אין ברכת המצוות?
- ד. שיטת הר"ן – מעין קידוש של לילה
- ה. שיטת רבינו דוד – קביעת סעודה על היין
- ו. "קידושא רבה"
- ז. דין אכילה ושתיה עראית לפני קידוש של יום
1. דין אכילה ושתיה עראית קודם קידוש של יום
2. קידוש בסעודה שלישית
3. הוצאת אחרים ידי חובה בקידוש היום
- ח. קידוש בסעודה שלישית
- ט. הוצאת אחרים ידי חובה
- י. פסק ההלכה

א. פתיחה

יום השבת הוא יום מיוחד. הוא נבדל משאר ימות השבוע בקדושתו ובמהותו. הדיבר הרביעי בעשרת הדברות הוא "זכור את יום השבת לקדשו" (שמות כ, ז), ופירושו שיש לייחד את השבת, ולהדגיש את ערכה, ע"י זכירה וקידוש.

אם נתבונן ביום השבת של כל אחד ואחד, נוכל לראות שמעבר ללבוש חגיגי, קביעת סעודה ותפילות מיוחדות, אנו מקדשים על היין בברכה הן ביום והן בלילה.

אם נשווה בין נוסחי הקידוש של היום והלילה, נבחין בכך שבלילה אנו מברכים שני ברכות: "מקדש השבת", ו"בורא פרי הגפן", ואילו בקידוש היום אנו מברכים ברכה אחת בלבד: "בורא פרי הגפן". הגמרא בפסחים קה א, העוסקת בדיני קידוש, עומדת על שוני זה וכך לשונה: "לילי שבת ולילי יום טוב יש בהן קדושה על הכוס, שבת ויום טוב אין בהם קדושה על הכוס", כלומר בשונה מקידוש של לילה, בקידוש היום אין "קדושה" – ברכת היום, אלא "בורא פרי הגפן" בלבד. המקור

לשוני זה מופיע שם ב-קו א, ובסוגייה הגמרא מבררת מהיכן אנו למדים שיש חובה לקדש בשבת. הגמרא מביאה את הפסוק "זכור את יום השבת לקדשו", ולאחר דיון קצר מגיעה למסקנה שפסוק זה מלמד את דין הקידוש בלילה, ושמדברי הברייתא יש לקדש את השבת גם ביום.

במאמר זה, בחרתי לעסוק דווקא בקידוש של יום כדי ללבן את גדר הקידוש ביום השבת. לכאורה לא מובן מה מייחד את מצוות קידוש ביום השבת מכל שתיית יין אחרת. מהיכן ניכרת משמעות הקידוש משתיית יין זו? נראה שאין הבדל בין סעודת שבת בבוקר שמברכים בה "בורא פרי הגפן" כאשר מקדשים על היין, לבין סעודת חול רגילה, שגם בה כאשר שותים יין מברכים "בורא פרי הגפן". אנסה להסביר את סברות הראשונים בעניין, ואביא מספר הלכות שהדין בהן שונה בעקבות גדרי הקידוש השונים שהביא כל אחד מהראשונים.

ב. סוגיית הגמרא

כפי שאמרנו, מצוות קידוש על היין מבוססת על הפסוק בפרשת יתרו: "זכור את יום השבת לקדשו". בסוגיה שלפנינו נאמר כך:

ת"ר "זכור את יום השבת לקדשו" זוכרהו על היין – אין לי אלא ביום, בלילה מניין? ת"ל זכור את יום השבת לקדשו. בלילה מניין? אדרבא! עיקר קידושא בלילה הוא, דכי קדיש תחילת יומא בעי לקידושי! ותו, בלילה מניין? ת"ל זכור את יום, תנא מיהדר אלילה וקא נסיב ליה קרא דיממא. ה"ק: זכור את יום השבת לקדשו זוכרהו על היין בכניסתו. אין לי אלא בלילה, ביום מניין? ת"ל זכור את יום השבת. ביום מאי מברך? אמר רב יהודה: "בורא פרי הגפן". רב אשי איקלע למחוזא, אמרו ליה ליקדיש לן מר קידושא רבה. אמר: מכדי כל הברכות כולן בפה"ג אמרי ברישא, אמר בפה"ג ואגיד ביה, חזייה לההוא סבא דגחין ושתי. קרי אנפשיה "החכם עיניו בראשו".

הגמרא מבינה בצורה חד משמעית שיישום הזכירה הוא באמצעות היין.¹ אך היא תמזה לגבי נקודת ההנחה של הברייתא שאומרת שהמילה "יום" מלמדת שיש לקדש ביום השבת, מכיוון שלדעתה הפסוק מצווה לקדש את השבת דווקא כאשר היא נכנסת, בכדי להבליט את הייחוד שלה משאר ימות השבוע. וכדברי רש"י: "בשעה

1 המרדכי ובעלי התוספות מביאים מקורות תנכיים שמוזכר בהם יין וזכירה, ומהם משמע שזכירה היא דווקא על יין: "זכרו כיון לבנון" (הושע יד, ח), "נוכירה דודין מין" (שיר השירים א, ד).

שמתקדש היום". בעקבות הבנה זו, הגמרא מבינה שלשון הברייתא מוטעית, ובמקום לכתוב "אין לי אלא בלילה, ביום מניין" כתוב בה "אין לי אלא ביום, בלילה מניין". היא מסבירה שהבנה בברייתא היא שכשהתורה כתבה "לקדשו" היא התכוונה לקדש דווקא בלילה, ושהמילה "יום" מלמדת על חיוב נוסף שהברייתא באה לחדש שיש לקדש גם ביום השבת, ולא ההפך.

לאחר הבנת הגמרא שיש לקדש גם ביום, הגמרא שואלת איזו ברכה צריך לברך בקידוש, ורב יהודה עונה שיש לברך בפה"ג.

בהמשך הגמרא, כחזוק לדברי רב יהודה, מסופר על רב אשי שהגיע לעיר מחווא, ושם נתבקש לקדש ביום השבת, את הקידוש כינו בני העיר "קידושא רבה" – "הקידוש הגדול". רב אשי, שלא ידע האם מנהג העיר מחווא לברך רק בורא פרי הגפן, או שמכיוון שהקידוש נקרא בפיהם "הקידוש הגדול" עליו לברך בנוסף ברכת המצוות, החליט להאריך בברכת בפה"ג, עד שאחד מזקני המתפללים שפקעה סבלנותו הרכין את ראשו לשתות מן היין, וכך הבין רב אשי שהיה צריך לברך ברכה זו בלבד. הגמרא מוסיפה שעליו נאמר הפס' "החכם עיניו בראשו".

ג. מדוע בקידוש היום אין ברכת המצוות?

נקדים ונאמר שבכלל המצוות אנו מוצאים שתקנו חכמים לברך לפנייהם ברכת המצוות, בנוסח של "אשר קדשנו במצוותיו וצונו" למשל: התעטפות בציצית, לבישת תפילין תקיעת שופר ומקרא מגילה. אמנם ישנם מיעוט מצוות בהם לא תקנו חכמים ברכה, ולכן הראשונים עמדו על כך ונימקו נימוקים שונים מדוע אין בהם ברכה.

כפי שאמרנו, בקידוש של יום, אין שום ברכה מיוחדת המבטאת את קידוש יום השבת. הר"ן² שתמה על כך, מוסיף ואומר שאם דין קידוש של יום היה מדאורייתא, נוסח הקידוש היה חייב לכלול בתוכו ברכת המצוות, וז"ל: "דאי קידושא דיממא דאורייתא, היכי לא אמרינן ביה אלא בורא פרי הגפן ותו לא?" רבינו דוד³ מחדד

2 ר"ן על הרי"ף מסכת פסחים כב א.

3 רבינו דוד מסכת פסחים קו א.

את שאלתו ומטיל ספק בקביעתו של קידוש ביום השבת וכך כותב: "אמאי קרו ליה קדושא רבה? כי מה ענין קדוש כיון שאינו מברך אלא ברכה של בורא פרי הגפן בלבד?!"

ד. דעת הר"ן - "מעין קידוש של לילה"

הר"ן מסביר שלימוד הגמרא לפיו המילה "ביום" מלמדת שיש לקדש גם ביום השבת, הוא "אסמכתא בעלמא" – כלומר שהדין לקידוש ביום הוא מדברי חכמים, ולא מדאורייתא, רק שחכמים סמכו את דבריהם על פסוק מהתורה: "זכור את יום השבת לקדשו". הוא מוכיח את דעתו מלימוד הברייתא, ומדברי ר' יהודה האומר שבקידוש של יום השבת מברך את ברכת בפה"ג המשתייכת לברכות הנהנין שהן ברכות מדרבנן.

ע"פ הסברו, שדין קידוש ביום אינו מדאורייתא אלא מדרבנן, והפסוק "זכור את יום השבת לקדשו" הינו אסמכתא בלבד, הר"ן מביא שתי סיבות לדין קידוש של היום, וזו לשונו:

אלא משום דכבוד יום עדיף מכבוד לילה ראו חכמים לעשות ביום זכר לקידוש והיינו בורא פרי הגפן ותו לא, שהוא התחלת קידוש של לילה. ועוד שלפי שאין אומרים שירה אלא על היין, כיוון שמברך על היין תחילה שלא כדרך שאר הסעודות, הוי כעין שבח ושירה לקדושתו של יום.

הסיבה הראשונה מסתמכת על הכלל: "כבוד יום עדיף מכבוד לילה". כלל זה נלמד מהסוגייה בפסחים קה., שם נפסק שכבודה של סעודת יום השבת גוברת על ליל השבת, עד כדי כך שאדם שיש לו יין לשם עינוג סעודת שבת אחת (חוץ מהקידוש של היום והלילה), ומיני מגדים- אוכל משובח, צריך לשמור אותם לסעודת היום מכיוון שכבוד יום קודם לשל לילה.⁴ מכובד כלל זה, לדעת הר"ן, חכמים קבעו שיש לפעול את אותה פעולת קידוש שפועלים בלילה גם בקידוש של יום, מכיוון שהוא "זכור" לקידוש של אתמול.

4 הטעם לכך (ע"פ חסדי דוד לתוספתא, ברכות ג, יב) הוא מפני שמצוות עינוג השבת נאמרה בפירוט לענין יום השבת בפרשת המן: "ויאמר משה אכלהו היום" (שמות טז, כה).

הסיבה השנייה מסתמכת על הכלל: "אין אומרים שירה אלא על היין". כלל זה נלמד בסוגיה בברכות (לה, א), שם נלמד הכלל מפסוק שממנו הבינה הגמרא שהיין משמח וגורם לאדם לפצוח בשירה:

א"ר יונתן: מניין שאין אומרים שירה אלא על היין? שנאמר: "ותאמר להם הגפן החדלתי את תירושי המשמח אלוהים ואנשים", אם אנשים משמח, אלהים במה משמח? מכאן שאין אומרים שירה אלא על היין...

כיוון שקבעו חכמים שמברך על היין בתחילת הסעודה, בשונה משאר סעודות רגילות, יש לומר שכוונתם הייתה שברכה זו תדגיש את הייחודיות והחגיגיות של השבת, ותהיה מעין שבח ושירה לה' שנתן לנו את יום השבת וזיכה אותנו לקדש אותה.

בתוך דברי הר"ן נחבאת שאלה נסותרת: אם חכמים מייחסים חשיבות רבה לקידוש זה, מדוע לא תיקנו בקידוש של יום ברכת המצוות כמו בקידוש של לילה? הר"ן מתרץ שהסיבה שקידוש של יום קצר ופשוט יותר היא כיוון שחכמים לא רצו להשוות את קידוש היום שהוא מדרבנן לקידוש של לילה שהוא מצווה מן התורה.

ה. דעת רבינו דוד – "קידוש היום כקביעת סעודה על היין"

רבינו דוד עוסק בשאלת הר"ן גם כן, אך בניגוד אליו, לדעתו יש לקידוש של יום גדר שונה. כאמור, הר"ן סובר שקידוש בבוקר הוא זכר לקידוש בלילה הנלמד מאסמכתא. רבינו דוד דוחה טענה זו וז"ל: "אם תאמר שהיא כעין זכר של קדוש אינו עניין ללמוד אותו מן הכתוב, שעניין זה של זכר מתקנת חכמים הוא ואין סומכין אותו לכתוב." טענתו היא שכאשר חכמים מתקנים מצווה כ"זכר" למצווה אחרת, אין דרכם לסמוך תקנתם על אסמכתא, אלא אסמכתא מובאת רק במקרה שחכמים באים לתקן דין חדש מדבריהם.

בעקבות הלימוד של רבינו דוד שקידוש היום אינו זכר לקידוש של לילה, הוא נזקק להסביר את גדרו של קידוש ביום השבת ומחדש סברה, שהסיבה שחכמים קבעו את הקידוש של יום היא בשביל סמיכת היין לסעודה בשבת ובימים טובים. במילים אחרות: ראו חכמים לתקן לברך על היין קודם סעודות היום כדי לייקר ולכבד אותן בימים טובים ושבחות. וממילא מובן היטב מדוע מברכים על קידוש היום רק בורא

פרי הגפן, שהרי אין מקום לברכת המצוות כאשר עניין הקידוש אינו זכר לקידוש הלילה, אלא להחשיב הסעודה, ולזה מספיקים ברכת הנהנין ושתיית היין.

לכאורה נוכל להקשות על דברי רבינו דוד, מדוע קוראים לקידוש היום 'קידוש' אם כל עניינו הוא רק כדי לכבד הסעודה? רבינו דוד מתרץ שכיוון שסומכים קידוש של יום לסעודה, כמו שסומכים את הקידוש בלילה לסעודה של ליל שבת, ראוי לקרותו קידוש.

מהסיפור של רב אשי ובני העיר מחוזא ניתן להוכיח כשיטת הר"ן דווקא ולא כדברי רבינו דוד. עצם זה שלרב אשי הייתה הווה אמינא לברך ברכת המצוות על קידוש של יום – מראה לנו שהייתה סברה להגיד שצריך לברך ברכת המצוות על הקידוש ביום. כאמור הסיפור מובן לשיטת הר"ן שסבר שקידוש של יום הוא זכר לקידוש של לילה. אך לשיטת רבינו דוד שסבר שקידוש של יום נועד רק לכבד את סעודת השבת על יין, צ"ע, כיצד סבר רב אשי לברך עליו ברכת המצוות? שהרי אם יברך זו תהיה ברכה לבטלה.

ו. מהו "קידושא רבה"?

בעקבות הסיפור על רב אשי ובני העיר מחוזא המופיע בגמרא לעיל, הראשונים המסבירים את גדר קידוש היום, הסבירו לשיטתם מדוע קראו בני העיר מחוזא לקידוש היום "קידושא רבה":

הר"ן מסביר שהלשון "קידושא רבה", אינו אלא לשון סגי נהור, כלומר קידוש היום בעצם זוטר ביחס לקידוש של הלילה. כוונתו לומר שקידוש היום אכן שייך לאותו גדר של קידוש הלילה, ויש לו חשיבות מסוימת כזכר לקידוש בלילה, כמו שסבר לשיטתו, אלא שהקידוש ביום הוא מדרבנן, ולכן ביחס לקידוש של לילה הוא לא ייחשב גדול.

רש"י בסוגיה (ד"ה "קידושא רבה") והמרדכי (פסחים רמז תרי"א) סוברים שקידוש היום נקרא כך כיוון ש"אכולהו קידושי אמרי לה" – דהיינו שבגלל שמברכים את ברכת "בורא פרי הגפן" בשני הקידושים, יש להשוות בין קידוש הלילה ליום. הייתה סברה לומר שמכיוון שמברכים על קידוש זה ברכת "בורא פרי הגפן" בלבד, הקידוש ביום ייחשב קידוש קטן ביחס ללילה. אך ראשונים אלו פורכים ואומרים שדווקא בגלל שמברכים ברכה זו בדומה לקידוש של לילה, קידוש היום נקרא קידושא רבה, כדי לכבד את קידוש היום.

רבינו דוד מתקשה בפירוש המושג "קידושא רבה", כיוון שלשיטתו גדר קידוש ביום השבת, הוא לעינוג הסעודה על היין בלבד, והרי לפיו אין זה בגדר קידוש בכלל! ואדרבה, אינו קידושא רבה. בעקבות כך הוא נדחק לומר ע"פ רבו שזה סוד נעלם, כינוי קבלי.

ז. נפק"מ בין שיטות הראשונים בגדר הקידוש

לאחר שבררנו את שתי השיטות המרכזיות בשאלה מהו גדר בקידוש ביום, נבחן מספר "נפקא מינות" הנובעות מהשוני בין השיטות:

1. דין אכילה ושתיה עראית קודם קידוש של יום

מצינו שאסור לאכול ולשתות קודם קידוש של לילה: "אסור לטעום כלום קודם שיקדש אפילו מים"⁵, מכיוון שעדיין לא נתקדש היום. ננסה להשליך את המחלוקת שדנו בה לגבי דין זה.

לפי רבינו דוד, הסובר שקידוש היום תפקידו קביעת הסעודה על היין, ייצא שמותר לאכול אכילת עראי לפני קידוש היום, שהרי כבר נתקדש היום בלילה. וז"ל:

ולפי שיטה זו פשוט הוא שאין לאסור עליו אכילה בפירות ומיני תרגימא קדם קידוש זה של יום, שאינו קדוש אלא לקבוע סעודתו על היין כמו שאמרנו, שהיום כבר נתקדש בקידוש הלילה.

הר"ן מתלבט בעניין זה, מחד גיסא, קידוש בשבת הוא מדרבנן, ולכן יש מקום להקל כיוון שמהתורה כבר קידש את השבת בלילה, אך מאידך גיסא, לפי לימוד הר"ן דין קידוש היום הוא כדין קידוש הלילה, ומכיוון שעדיין לא נתקדש יום השבת, ייצא שאכילה לפני קידוש היום תאסר, וז"ל: "ומ"מ כיוון דתקנוהו רבנן כעין קידוש, אפשר שאף ביום אסור לטעום קודם שיקדש".

הרמב"ם בהלכות שבת (כט, י) בנושא זה כותב:

ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה, וזה הוא הנקרא "קידושא רבא", מברך בורא פרי הגפן בלבד ושותה, ואחר כך ישול ידיו ויסעוד,

5 שולחן ערוך סי' רעא סע' ד.

ואסור לו לאדם שיטעום כלום קודם שיקדש, וגם קידוש זה לא יהיה אלא במקום סעודה.

הרמב"ם סובר שאסור לאכול לפני קידוש של יום השבת. ניתן לראות שהוא שלמד גדר קידוש היום בדומה לקידוש הלילה, כדברי הר"ן. הראב"ד בהשגותיו על הרמב"ם תוקף אותו בחריפות וזה לשונו:

בחיי ראשי! אם מסברא אמרה, לא סבר מימיו סברא פחותה מזו. ולפי שקראוהו קדושא רבא יצא לו, ואינה כלום, שכבר נתקדש היום בכניסתו על היין קודם שיטעום. ואילו בא לקדש ביום על הפת מי לא מקדש ותחשב המוציא במקום ברכת היין ויאכל, וכשדרשו (פסחים קו) "אין לי אלא בלילה ביום מנין" אסמכתא היא, דעיקר קידושא בלילה כתיב מדכתיב "את יום", ולא כתיב "ביום" אי נמי: דאי לא קדיש בלילה קאמר.

בפירוש דברי הראב"ד נציג שני אפשרויות שונות:

הדרך הראשונה בראב"ד היא שכיון שקידוש היום הינו רק מדרבנן, לכן לא החמירו חכמים לאסור אכילה ושתייה קודם הקידוש. מנגד בקידוש של לילה מצינו שחכמים אוסרים אכילה טרם הקידוש. להבנה זו סובר הראב"ד כרמב"ם וכו"ן, שדין קידוש של בוקר הוא כקידוש של לילה, אלא שהחלוקה ביניהם היא כאמור שקידוש של לילה הוא דאורייתא וקידוש של בוקר הוא דרבנן, ולכן מותר לאכול לפני קידוש זה.⁶

הדרך השנייה בראב"ד היא שכיוון שקידוש של בוקר תפקידו לקבוע סעודה על היין בלבד, אין לאסור אכילה לפניו. ונבאר הדברים: סובר הראב"ד שגדר קידוש של בוקר חלוק במהותו מקידוש של לילה, שקידוש של לילה נועד לשם קידוש השבת, ושל בוקר משמש רק כדי לקבוע סעודה על היין כרבינו דוד ולכן בקידוש של לילה שנועד לקדש היום חל איסור לאוכל קודם הקידוש, שהרי עוד לא קידושנו את היום. לעומת זאת קידוש של יום שנועד רק לקבוע סעודה על היין, אינה מונעת את האדם מלאכול קודם קידוש שהרי אף אם יאכל אנו פוגע בקביעת הסעודה על היין.

6 כן למד הר"ן בדברי הראב"ד: "אבל הראב"ד ז"ל השיגו (את הרמב"ם) ואמר דכיוון דהאי קידושא מדרבנן בעלמא הוא מותר לטעום קודם שיקדש ולא אסרו אלא לקידוש של לילה".

ניתן לפרש שפשט דברי הראב"ד נוטים יותר לפירוש זה, שכן כתב: "שכבר נתקדש היום בכניסתו על היין קודם שיטעום...". כוונתו היא שקידוש היום כבר נעשה בליל שבת ואין צורך בקידוש נוסף, וממילא אין סיבה לאסור אכילה שהרי קידוש של בוקר נועד למטרה אחרת, ואינה נצרכת לשם קידוש של יום, אלא רק לקבוע סעודה על היין. לעומת זאת לפירוש הראשון דברי הראב"ד קשים. מה כוונתו שקידוש היום כבר נעשה? והרי אם נאמר שדין קידוש היום כקידוש הלילה, הרי עדיין לא נתקדש יום השבת, ומדוע סובר הראב"ד שכבר נתקדש היום? לכן יש להדחק בלשונו לשיטה הראשונה שכוונתו שקידוש היום מדאורייתא כבר חל ונעשה, ואילו קידוש היום הוא רק מדרבנן, ודחוק.

מדברי הראב"ד עולה שאלה. כאמור הראב"ד סובר שדין קידוש ביום הוא מדרבנן, (שמדתורה מספיק קידוש בלילה בלבד) אך הוא נתקל בקושיה מכיוון שהגמרא מביאה פסוק מפורש כדי ללמוד דין קידוש ביום השבת! על כן מציע הראב"ד שני אפשרויות להבנת מקור החיוב לקדש ביום: האחת כדברי הר"ן שהוא אסמכתא בעלמא, (חכמים רק הסמיכו את הדין על הפסוק). והשנייה היא דרך ייחודית של הראב"ד, שהפסוק נדרש כדין מן התורה למקרה בדיעבדי בו לא קידש בלילה, וממילא עדיין מחויב מן התורה לקדש ביום. כלומר התורה צייתה אותנו לקדש את השבת ולכן יש לקדש אותה בכניסתה, אך אם לא קדיש בליל שבת, לא איבד את מצוות הקידוש אלא שהיא עומדת בעינה במצב זה ומצווה עליו לקדש את השבת אפילו שלא מדובר בכניסת השבת.

2. קידוש בסעודה שלישית

מחלוקת בהגדרת קידוש ביום השבת משליכה גם לגבי קידוש בסעודה שלישית.

בדברי הרמב"ם ישנה סתירה בין שני הלכות. בהלכה בפרק כ"ט משמע שדין קידוש ביום השבת שייך רק בסעודת הבוקר: "ומצוה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה, וזה הוא הנקרא קידושא רבא, מברך בורא פרי הגפן בלבד ושותה ואחר כך יטול ידיו ויסעוד". ואילו בהלכה ט' בפרק ל' משמע שבכל סעודה יש דין לקדש על היין:

חייב אדם לאכול שלש סעודות בשבת אחת ערבית ואחת שחרית ואחת במנחה, וצריך להזהר בשלש סעודות אלו שלא יפחות מהן כלל, ואפילו עני המתפרנס מן הצדקה סועד שלש סעודות, ואם היה חולה מרוב האכילה או שהיה מתענה תמיד פטור משלש

סעודות, וצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע על שתי ככרות, וכן בימים טובים.

רבינו דוד סבר שיש לקדש גם בסעודה שלישית, כיוון שלדעתו דין קידוש הוא מפאת כבוד הסעודה, והביא ראיה לדבריו מדברי הרמב"ם בפרק ל' וז"ל:

ואם נאמר כן, לא (רק) בסעודה ראשונה של יום הוא צריך לברך "בורא פרי הגפן", אלא אף בסעודה שניה שלא מתורת קידוש היא, שתאמר כבר יצא חובת היום בקידוש. והרב ר' משה בן מימון ז"ל כתב כך: "שצריך לקבוע כל סעודה משלשתן על היין ולבצוע שתי ככרות.

אלא שבמקום אחר הוא כתב: "ומצוה לברך על היין קודם שיסעוד סעודה שניה", ולא ידענו אם דעתו למעט את השלישית".

נמצא שלפי רבינו דוד, כמו שאמרנו לעיל, עצם הקידוש בא להסמיך את הסעודה ליין, ומכיוון שישנה חובה לסעוד סעודה שלישית יש חובה לקדש ולברך בה בפה"ג בדיוק כמו בסעודה השניה של בוקר השבת.

לעומת זאת לשיטת הר"ן, הסובר שדין קידוש ביום זהה לקידוש הלילה, אין מקום לקידוש נוסף בסעודה שלישית, שהרי את יום השבת כבר קדשנו בקידוש של היום. סברה זו תואמת להלכה ברמב"ם בפרק כ"ט.

הטור (או"ח רצא), למד שיש לקדש בסעודה שלשית, ומביא את סברת אביו, הרא"ש, שסבר שאין לקדש בסעודה שלישית וז"ל:

וכתב הרמב"ם שגם בסעודה שלישית קובע על היין ובצוע על שתי ככרות, ואדוני אבי הרא"ש ז"ל לא היה מברך על היין קודם, משום דאיתקש יום ללילה לעניין קדוש מה לילה סגי בחד זימנא אף ביום נמי בחד זימנא, אבל היה בוצע על ב' ככרות?⁷...

משמע מדבריו שלמד שעיקר כפרק ל', ודעת הרמב"ם שיש לקדש בכל סעודות השבת על היין, ולדעתו פרק כט אינו בדווקא. לעומתו, הכסף משנה (הל' שבת ל, ט) מבין אחרת את הרמב"ם, וטוען שאין קידוש בסעודה שלישית וזה לשונו:

מדברי הטור נראה שמפרש דברי רבינו דהיינו לומר שיקדש גם בסעודה שלישית על היין כמו בשאר סעודות. ואין זה במשמע דבריו אלא היינו לומר שישתה יין בסעודה,

7 הרא"ש סבר שיש להקיש את יום שבת ללילה שבת, שבשניהם מקדשים רק פעם אחת, ולכן אין לקדש בסעודה שלישית.

כי זהו פירוש קובע סעודתו על היין, לא לעניין שיקדש קודם סעודה, ובפירוש כתב רבינו ספכ"ט: "ומצווה לברך על היין ביום השבת קודם שיסעוד סעודה שניה וזהו הנקרא קידושא רבה". משמע בהדיא דבסעודה שניה דוקא קאמר ולא בשלישית.

הכסף משנה למד שעיקר כפרק כט, ושאין קידוש בסעודה שלישית. הוא מיישב את הסתירה ברמב"ם ומתייחס לפרק ל' ששם כתב הרמב"ם שצריך לקבוע את שלוש סעודות השבת על היין (ומכך נראה לכאורה שיש לעשות קידוש גם בסעודה שלישית), ופורך ואומר שאין זה במשמע בדברי הרמב"ם, אלא כוונתו שמטרת שתיית היין בכל סעודה היא כדי לענג השבת, ולא מגדר קידוש כלל. ולפיו זו לשונו המדוקדקת של הרמב"ם כיוון שזהו פירוש המילים: "לקבוע כל סעודתו על היין", הרי שלא הזכיר גדר קידוש, אלא רק קביעת יין בסעודה.

3. הוצאת אחרים ידי חובה בקידוש היום

נקדים ונאמר שישנה חלוקה בין ברכת הנהנין לברכת המצוות. בברכת הנהנין אפשר להוציא אחרים ידי חובת הברכה רק כאשר המברך יוצא גם ידי חובה. ולעומת זאת בברכת המצוות מצינו שגם אם המברך לא יוצא ידי חובת המצוה, המברך יכול להוציא אחרים.⁸

הטעם לחלוקה זו נובע מכך שבברכת המצוות יש עניין של עריבות של כל ישראל בכל המצוות, ולכן גם אם לא יצא ידי חובת המצווה יוכל להוציא אחרים. מה שלא קיים בברכת הנהנין, כיוון שהנהנה מברך עבור עצמו, ולמי שאינו נהנה אין קשר כלל לאכילה של חבירו.

כאמור, קידוש הלילה הינו ברכת המצוות, שהרי יש מצווה לקדש את השבת. לעומת זאת בקידוש היום יש לדון האם דינו כברכת המצוות או שמא גדרו כברכת הנהנין, שהרי יש בו רק ברכת בורא פרי הגפן. הדבר תלוי במחלוקת הראשונים בה אנו עוסקים:

לדעת הר"ן שקידוש היום הוא כמו קידוש הלילה, גדרו כברכת המצוות. ואף ברכת בורא פרי הגפן שפותחת את הקידוש שהיא ברכת הנהנין חשובה כברכת המצוות,

8 מסכת ראש השנה כט א: "תני אהבה בריה דרבי זירא: כל הברכות כולן, אך על פי שיצא – מוציא, חוץ מברכת הלחם וברכת היין, שאם לא יצא – מוציא, ואם יצא אינו מוציא."

וממילא יצא שבקידוש של יום גם אם לא יוצא המברך ידי חובת קידוש הוא עדיין יכול להוציא אחרים, כיוון שלברכת בורא פרי הגפן שבה אין דין של ברכת הנהנין אלא של ברכת המצוות.

ואלו לדעת רבינו דוד הסובר שקידוש היום נועד לשם כבוד הסעודה, ולכן בשונה מקידוש הלילה יש בו ברכת בורא פרי הגפן, היא חשובה כברכת הנהנין, ולכן רק במקרה שהמברך יוצא ידי חובת ברכת הגפן, הוא יוכל להוציא אחרים.

ח. פסיקת ההלכה

בפסיקת ההלכה מצינו השוואה בין קידוש היום לקידוש הלילה, וממילא אנו למדים שהעיקר לדינא כדעת הר"ן והרמב"ם ולא כדברי רבינו דוד. כך מפורש בשולחן ערוך:

יהיה שלחנו ערוך ומטה מוצעת יפה ומפה פרוסה כמו בסעודת הלילה, ויברך על היין בפה"ג והוא נקרא קידושא רבא. ואחר כך יטול ידיו ויבצע על לחם משנה כמו בלילה ויסעוד, וגם זה הקידוש צריך שיהיה במקום סעודה ושלא יטעום קודם לו כלום כמו בקידוש הלילה. ומיהו לשתות מים בבוקר קודם תפלה מותר, מפני שעדיין לא חל עליו חובת קידוש.⁹

ע"פ השולחן ערוך עולה:

1. אסור לאכול ולשתות לפני קידוש היום (למעט מים קודם התפילה).
2. לא מצינו חילוק בהוצאה ידי חובה בין לילה לבוקר.
3. אין דין של קידוש בסעודה שלישית.

ט. סיכום

בסוגיה זו עסקנו בשני מהלכים כיצד להגדיר את קידוש היום:

השיטה הראשונה הכוללת את הר"ן והרמב"ם ונפסקה להלכה בשו"ע סוברת שדין קידוש ביום השבת הוא מדין קידוש ממש, והוא נחשב לקידוש כמו הקידוש בלילה.

הראיות לשיטה זו כוללים לימוד של הקידוש מאסמכתא וסיפורו של רב אשי שהסכים לברך רק בורא פרי הגפן לפי מנהג בני מחוזא.

השיטה השנייה של רבינו דוד, הסובר שבשונה מקידוש הלילה שגדרה לקדש השבת, דין קידוש היום הוא רק כדי להסמיך את היין לקביעת הסעודה. הראיות לשיטה זו מבוססות על נוסח הברכה שכולל רק בורא פרי הגפן ומהסמכה על הפס' כמבואר בדברי רבינו דוד.

הזכרנו מספר נפקא מינות בין שני השיטות: אכילה לפני קידוש היום, הוצאת אחר ידי חובה, וקידוש בסעודה שלישית.

בררנו לפי כל שיטה מדוע נקרא קידוש היום "קידושא רבה" וראינו את פסיקת ההלכה.